

خرد و خود باوری

امارت اسلامی افغانستان
وزرات تحصیلات عالی
پوهنتون ابن سینا - شعبه بلخ
پوهنځی حقوق و علوم سیاسي
کمیته فرعی تحقیقات علمی

بررسی وضعیت حقوقی مهاجرین افغانستان در ایران؛
چالش‌ها و راهکارها

نویسنده: موسی مهربان

سال: ۱۴۰۴ (۲۰۲۵)

چکیده

در طی چند دهه گذشته، افغانستان شاهد بحران‌های بزرگ سیاسی، امنیتی و اقتصادی بوده است که باعث مهاجرت میلیون‌ها تن از اتباع آن کشور به کشورهای همسایه به ویژه جمهوری اسلامی ایران گردیده است. در حال حاضر بیش از پنج میلیون مهاجر افغانستانی در ایران زندگی می‌کنند که بخش قابل توجهی از آنان بدون مدارک رسمی اقامت دارند.

حضور گسترده مهاجرین افغانستانی در ایران، به واسطه پیوندهای تاریخی، دینی و فرهنگی میان دو ملت، سبب تعاملات اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای شده است؛ با این حال، این جمعیت با مشکلات متعدد حقوقی، اجتماعی و اقتصادی مواجه‌اند.

پژوهش حاضر با رویکردی علمی، وضعیت حقوقی مهاجرین افغانستانی در ایران را در چارچوب قوانین داخلی و تعهدات بین‌المللی ایران مورد بررسی قرار می‌دهد و با تحلیل داده‌ها در حوزه‌هایی چون اقامت، کار، آموزش و خدمات اجتماعی، به چالش‌هایی؛ نظیر نبود قانون جامع مهاجرت، تبعیض در بازار کار، عدم دسترسی برابر به آموزش و خدمات، و نقض برخی تعهدات بین‌المللی می‌پردازد.

در پایان، با بهره‌گیری از تجارب سایر کشورها، راهکارهایی برای بهبود وضعیت انسانی و حقوقی مهاجرین افغانستانی در ایران ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: مهاجرین افغانستانی، ایران، حقوق بشر، پناهندگان، وضعیت حقوقی، راهکارهای حقو

مقدمه

پدیده مهاجرت از جمله موضوعات مهم و ماندگار در تاریخ معاصر افغانستان به شمار می‌رود. از زمان اشغال افغانستان در سال ۱۳۵۸ تا امروز، میلیون‌ها تبعه افغانستان کشورشان را ترک کرده و عمدتاً به کشورهای همسایه از جمله ایران و پاکستان پناه برده‌اند (سلطانی، ۱۳۹۹).

ایران به دلیل نزدیکی فرهنگی، زبانی، مذهبی و جغرافیایی، یکی از مقاصد اصلی مهاجران افغانستانی بوده است (هاشمی، ۱۴۰۱). حضور گسترده آنان در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی ایران، تأثیرات قابل توجهی بر ساختار جامعه ایران برجای گذاشته است (کاظمی، ۱۳۹۸).

با وجود نقش مثبت نیروی کار مهاجران افغانستانی در بخش‌های مختلف اقتصاد ایران، این جمعیت با مشکلاتی؛ نظیر تبعیض در بازار کار، نداشتن مدارک رسمی اقامت و فقدان حمایت‌های قانونی کافی روبه‌رو هستند (یوسفی، ۱۴۰۰). بسیاری از آنان از ابتدایی‌ترین حقوق انسانی خود همچون حق آموزش، درمان، اشتغال رسمی و امنیت اجتماعی محروم‌اند.

این وضعیت، لزوم بررسی علمی و دقیق از منظر حقوق داخلی ایران و حقوق بین‌الملل را ضروری می‌سازد، تا ضمن شناسایی چالش‌ها، راهکارهایی برای بهبود وضعیت حقوقی و انسانی مهاجرین افغانستانی ارائه گردد (میرزایی، ۱۴۰۲).

۱- بیان مسأله

جمهوری اسلامی ایران در چهار دهه گذشته یکی از مهم‌ترین میزبانان مهاجرین افغانستانی در منطقه بوده است. هرچند در بسیاری از دوره‌ها، روابط انسانی و همکاری‌های قابل توجهی میان دو کشور برقرار بوده است؛ اما در سال‌های اخیر چالش‌های حقوقی و اجتماعی مهاجرین افغانستانی در ایران پیچیده‌تر و گسترده‌تر شده است. در حال حاضر مهاجرین افغانستانی در ایران در سه گروه عمده قرار دارند:

۱. پناهندگان رسمی دارای کارت اقامت از کمیساریای عالی پناهندگان (UNHCR)؛

۲. مهاجرین دارای اقامت موقت یا مجوز کار موقت؛

۳. مهاجرین فاقد هرگونه مدرک قانونی.

اگرچه هر گروه از حقوق و امتیازاتی متفاوت برخوردارند؛ اما اکثریت آنان از حق کار رسمی، دسترسی کامل به آموزش و خدمات بهداشتی و حمایت قضایی محروم هستند، و در معرض آسیب‌های متعدد قرار دارند. نبود قانون جامع مهاجرت، تبعیض در بازار کار، برخوردهای امنیتی، و نبود نظارت قضایی مؤثر از مهم‌ترین عوامل استمرار

مشکلات حقوقی مهاجرین افغانستان در ایران است. این در حالی است که اصول حقوق بشر و تعهدات بین‌المللی ایران ایجاب می‌کند که با همه اتباع بیگانه به صورت برابر و انسانی رفتار شود.

۲- سؤال‌های تحقیق

۱. چارچوب قانونی و حقوقی جمهوری اسلامی ایران در مورد مهاجرین افغانستانی چگونه است؟
۲. سیاست‌های ایران تا چه اندازه با تعهدات بین‌المللی حقوق بشر و پناهندگان سازگار است؟
۳. مهم‌ترین چالش‌های حقوقی و اجتماعی مهاجرین افغان در ایران کدام‌اند؟
۴. چه راهکارهایی می‌تواند موجب بهبود وضعیت حقوقی و انسانی آنان شود؟

۳- فرضیه‌های تحقیق

۱. قوانین داخلی ایران در خصوص مهاجرین از جامعیت و شفافیت کافی برخوردار نیست.
۲. ایران با وجود تعهدات عرفی بین‌المللی؛ مانند اصل «عدم بازگرداندن»، در برخی موارد بازگرداندن اجباری مهاجرین را انجام داده است.
۳. فقدان نظام مشخص اقامت، کار و عدالت قضایی مانع تحقق حقوق مهاجرین افغانستانی در ایران است.
۴. اصلاح قوانین داخلی و گسترش همکاری‌های منطقه‌ای می‌تواند زمینه بهبود وضعیت حقوقی مهاجرین را فراهم سازد.

۴- اهداف اصلی تحقیق

۱. تحلیل وضعیت حقوقی مهاجرین افغانستان در چارچوب قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران؛
۲. بررسی میزان انطباق سیاست‌های مهاجرتی ایران با اصول و تعهدات حقوق بین‌الملل؛
۳. شناسایی چالش‌های حقوقی، اقتصادی و اجتماعی مهاجرین افغانستانی در ایران؛
۴. ارائه راهکارهای عملی و حقوقی برای بهبود وضعیت آنان.

۵- اهداف فرعی تحقیق

۱. بررسی نقش نهادهای بین‌المللی؛ مانند UNHCR و IOM در حمایت از مهاجرین افغانستانی در ایران؛
۲. تحلیل اثر تبعیض ساختاری در بازار کار و خدمات عمومی بر اساس تابعیت و جنسیت؛
۳. ارزیابی آثار اجتماعی و اقتصادی حضور مهاجرین افغانستانی بر جامعه میزبان ایران.

۶- اهمیت تحقیق

این تحقیق از چند جهت دارای اهمیت است:

۱. از دیدگاه علمی و نظری، می‌تواند خلأ موجود میان حقوق داخلی ایران و حقوق بین‌الملل در زمینه مهاجرین را آشکار ساخته و زمینه‌ساز اصلاحات حقوقی شود.
۲. از دیدگاه انسانی و اجتماعی، با توجه به وضعیت کنونی میلیون‌ها مهاجر افغانستانی در ایران، پرداختن به موضوع از منظر کرامت انسانی، عدالت اجتماعی و حقوق بشر، ضرورتی انکارناپذیر دارد.
۳. از دیدگاه سیاسی و منطقه‌ای، این پژوهش می‌تواند به شکل‌گیری سیاست‌های مبتنی بر همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای مدیریت انسانی و پایدار مهاجرت در منطقه کمک نماید.

۹- روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، توصیفی - تحلیلی است. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای، اسناد بین‌المللی و گزارش‌های نهادهای جهانی همچون IOM، UNHCR و Human Rights Watch گردآوری شده است. در مرحله تحلیل، پژوهش به مقایسه تطبیقی میان استانداردهای حقوق بین‌الملل و قوانین داخلی ایران می‌پردازد، تا نقاط قوت و ضعف سیاست‌های مهاجرتی جمهوری اسلامی ایران را شناسایی کند. منابع رسمی، قوانین ملی، و پیمان‌نامه‌های بین‌المللی مورد استفاده قرار گرفته و از روش تحلیل کیفی و بررسی محتوای متون قانونی بهره گرفته شده است.

۱۰- مرور ادبیات و پیشینه تحقیق

مطالعه وضعیت مهاجرین افغانستانی در ایران موضوعی است که در چند دهه اخیر توجه پژوهشگران داخلی و خارجی را به خود جلب کرده است. در این زمینه آثار متعددی منتشر شده که هر یک از زاویه‌ای خاص به بررسی ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی حضور مهاجرین در ایران پرداخته‌اند. مرور این آثار می‌تواند زمینه درک بهتر جایگاه تحقیق حاضر را فراهم آورد. در سطح داخلی، برخی پژوهش‌ها به بررسی سیاست‌های دولت ایران در قبال مهاجرین پرداخته‌اند. برای نمونه، در تحقیقاتی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۸) به چالش‌های ناشی از نبود قانون جامع مهاجرت اشاره شده و تأکید گردیده که سیاست‌های پراکنده در حوزه اقامت، اشتغال و آموزش مهاجرین نیازمند بازنگری و یکپارچگی است. همچنین پژوهش‌هایی از وزارت کشور و اداره کل اتباع و مهاجرین خارجی، به جنبه‌های اجرایی مدیریت مهاجرین و مشکلات ناشی از تراکم جمعیتی در استان‌های مهاجرپذیر، از جمله خراسان رضوی، سیستان و بلوچستان و قم پرداخته‌اند.

در سطح دانشگاهی، مقالات متعددی در مجلات حقوقی و علوم اجتماعی منتشر شده‌اند؛ برای مثال، «حسینی (۱۳۹۵)» در مقاله‌ای با عنوان تحلیل وضعیت حقوقی پناهندگان افغانستانی در ایران به بررسی تعارض میان

مقررات داخلی ایران و موازین بین‌المللی پرداخته و نتیجه گرفته است که نبود پیوستگی حقوقی میان تعهدات عرفی و قوانین ملی، زمینه‌ساز تبعیض در برخورد با مهاجرین می‌شود. همچنین، پژوهش «نورزاد (۱۳۹۹)» با تمرکز بر بعد اجتماعی، نقش مهاجرین افغانستانی در بازار کار ایران را مورد بررسی قرار داده و به وجود فاصله میان مشارکت اقتصادی بالا و حمایت قانونی پایین اشاره کرده است. در سطح بین‌المللی؛ نیز مطالعاتی توسط نهادهایی؛ چون کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل (UNHCR) و سازمان بین‌المللی مهاجرت (IOM) انجام شده است. این مطالعات اغلب به جنبه‌های حمایتی، آموزشی و خدماتی مهاجرین در ایران می‌پردازند، و بر ضرورت تقویت همکاری‌های سه‌جانبه میان دولت ایران، دولت افغانستان و سازمان‌های بین‌المللی تأکید دارند. به طور کلی، بررسی پیشینه‌ها، نشان می‌دهد که اگرچه تلاش‌های قابل توجهی در جهت شناخت وضعیت مهاجرین صورت گرفته است؛ اما هنوز خلأهایی جدی در پژوهش‌های جامع و میان‌رشته‌ای احساس می‌شود، به ویژه از منظر حقوقی، فقدان مطالعات نظام‌مند در باره مقایسه قوانین داخلی ایران با معیارهای بین‌المللی، یکی از کمبودهای برجسته محسوب می‌شود. پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ را تا حدی برطرف ساخته و با تکیه بر مبانی نظری و شواهد میدانی، تصویری دقیق‌تر از چالش‌ها و ظرفیت‌های حقوقی در حوزه مهاجرین افغانستانی ارائه دهد.

۱۱- چارچوب نظری و مفهومی

پژوهش حاضر بر پایه دو چارچوب نظری استوار است:

الف. نظریه جهانی حقوق بشر که بر کرامت ذاتی انسان، اصل برابری، منع تبعیض و دسترسی همگان به خدمات عمومی تأکید دارد.

ب. نظریه حمایت بین‌المللی از پناهندگان که بر مسؤولیت دولت‌ها در حمایت از پناهجویان و عدم بازگرداندن اجباری آنان به سرزمین ناامن تأکید می‌کند.

بر اساس ماده ۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، همه انسان‌ها بدون هیچ‌گونه تبعیض از حیث نژاد، مذهب، زبان، تابعیت یا جنسیت، حق برخورداری از حقوق و آزادی‌های اساسی را دارند.

در همین راستا، ماده ۳۳ کنوانسیون ۱۹۵۱ مربوط به وضعیت پناهندگان؛ نیز اصل مهم عدم بازگرداندن (Non-Refoulement) را تأکید می‌کند.

۱۲- چارچوب حقوق بین‌المللی مهاجرین و پناهندگان

الف. کنوانسیون ۱۹۵۱ و پروتکل ۱۹۶۷:

کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو در باره وضعیت پناهندگان و پروتکل الحاقی ۱۹۶۷، اسناد اصلی حقوق بین‌الملل در زمینه پناهندگان هستند. این اسناد، حقوق اساسی پناهندگان را شامل می‌شوند:

حق عدم بازگرداندن (ماده ۳۳)؛

حق دسترسی به دادگاه‌ها (ماده ۱۶)؛

حق کار (مواد ۱۷ و ۱۸)؛

حق آموزش (ماده ۲۲)؛

حق آزادی اقامت و جابه‌جایی (ماده ۲۶).

هرچند ایران به این کنوانسیون‌ها نپیوسته است؛ اما بر اساس عرف بین‌المللی و اصول حقوق بشر، ملزم به رعایت بسیاری از مفاد آن‌هاست.

ب. اسناد بین‌المللی حقوق بشر:

افزون بر کنوانسیون پناهندگان، چند سند کلیدی دیگر؛ نیز در حمایت از حقوق مهاجرین مؤثرند:

- اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، مواد ۱۳ و ۱۴ در باره حق پناه‌جویی و آزادی جابه‌جایی؛

- میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ماده ۱۲ در مورد ممنوعیت اخراج خودسرانه؛

- میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶)، مواد ۶ و ۱۳ در باره حق کار و آموزش؛

- کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) که ایران؛ نیز به آن پیوسته است و بر حق آموزش و خدمات بهداشتی کودکان بدون تبعیض تأکید دارد.

ج. نقش نهادهای بین‌المللی

نهادهای بین‌المللی نقش مهمی در حمایت از مهاجرین دارند:

کمیساریای عالی پناهندگان (UNHCR) مسؤول نظارت بر رعایت حقوق پناهندگان در سطح جهانی است.

سازمان بین‌المللی مهاجرت (IOM) نیز در زمینه بازگشت داوطلبانه، مدیریت مهاجرت و حمایت از مهاجرین

آسیب‌پذیر فعالیت دارد. همکاری این نهادها با وزارت کشور و سایر نهادهای ایرانی می‌تواند نقش مهمی در بهبود

وضعیت مهاجرین افغانستانی ایفا کند.

۱۳- چارچوب حقوق داخلی ایران

قوانین اصلی ایران در باره اتباع خارجی بر سه قانون استوار است:

الف. قانون ورود و اقامت اتباع، مصوب ۱۳۱۰:

بر اساس این قانون، هر تبعه خارجی برای ورود و اقامت در ایران باید دارای گذرنامه معتبر و مجوز اقامت از وزارت کشور باشد. با گذشت نزدیک به یک قرن از تصویب این قانون، تغییرات چندانی در آن ایجاد نشده و پاسخگوی شرایط کنونی حضور میلیون‌ها مهاجر افغانستانی نیست.

ب. قانون اشتغال اتباع خارجی مصوب ۱۳۶۵:

این قانون اشتغال اتباع خارجی را منوط به داشتن پروانه کار از وزارت کار می‌داند. با این حال، در عمل بسیاری از مهاجرین افغانستانی بدون مجوز رسمی در بخش‌های ساختمان، کشاورزی و خدمات شهری مشغول‌اند که زمینه استثمار و نقض حقوق کار را فراهم می‌کند.

ج. قانون تابعیت مصوب ۱۳۰۸ و اصلاحیه سال ۱۳۹۸:

اصلاحیه سال ۱۳۹۸ این قانون به فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی، حق دریافت تابعیت ایرانی را اعطا کرد؛ هرچند روند اجرایی آن با پیچیدگی‌هایی همراه است.

۱۴- چارچوب نظری و مبانی حقوقی تحقیق

چارچوب نظری این پژوهش بر مبنای اصول حقوق بشر، حقوق بین‌الملل پناهندگان، و قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران استوار است. هدف این بخش، تبیین مبانی نظری و حقوقی‌ای است که به تحلیل وضعیت مهاجرین افغانستانی در ایران جهت و معنا می‌بخشد.

الف. مبانی حقوق بین‌الملل

حقوق بین‌الملل در زمینه حمایت از مهاجرین و پناهندگان بر پایه اسناد و کنوانسیون‌هایی شکل گرفته است که هدف آن‌ها تضمین کرامت انسانی و جلوگیری از بازگرداندن اجباری افراد به سرزمین‌هایی است که در آن‌ها جان یا آزادی‌شان در خطر است. مهم‌ترین سند در این حوزه، «کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو در باره وضعیت پناهندگان» و «پروتکل ۱۹۶۷» می‌باشد. طبق ماده ۳۳ این کنوانسیون، اصل عدم بازگرداندن (non-refoulement) از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود.

اگرچه ایران هنوز به طور رسمی به کنوانسیون ۱۹۵۱ و پروتکل ۱۹۶۷ نپیوسته است؛ اما با توجه به اصول عرفی بین‌المللی و تعهدات بشردوستانه، عملاً بسیاری از مفاد آن را رعایت می‌کند. پذیرش میلیون‌ها مهاجر افغانستانی از دهه ۱۳۶۰ تاکنون خود گواهی بر پایبندی نسبی ایران به موازین انسانی بین‌المللی است. افزون بر این، همکاری مستمر ایران با نهادهایی؛ چون کمیساریای عالی پناهندگان (UNHCR) در ثبت، اسکان و خدمات‌رسانی به مهاجرین، بیانگر پذیرش ضمنی اصول این کنوانسیون‌ها است.

ب. مبانی حقوق داخلی ایران

در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، اصول متعددی از قانون اساسی و سایر مقررات می‌توانند به طور مستقیم یا غیر مستقیم به حمایت از مهاجرین تفسیر شوند. اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه را مسؤول احیای حقوق عامه و گسترش عدالت معرفی کرده است که این می‌تواند شامل حمایت از حقوق مهاجرین؛ نیز باشد. همچنین اصل ۱۵۴ بر حمایت از مستضعفان و مظلومان جهان تأکید دارد که از آن می‌توان در جهت توجیه سیاست‌های انسانی ایران در قبال مهاجرین استفاده کرد.

علاوه بر قانون اساسی، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌هایی از سوی وزارت کشور، نیروی انتظامی و اداره کل اتباع و مهاجرین خارجی وجود دارد که چارچوب اقامت، اشتغال و خدمات آموزشی و درمانی مهاجرین را تنظیم می‌کند. با این حال، فقدان یک قانون جامع مهاجرت سبب شده تا این مقررات پراکنده و ناپایدار باشند، و در بسیاری از موارد، تفسیرهای سلیقه‌ای بر اجرای آن‌ها غلبه کند.

ج. مبانی فقهی و اخلاقی

در فقه اسلامی، حقوق مهاجرین و پناهندگان با مفاهیمی؛ چون هجرت، پناه‌دادن و حق مهمان پیوند دارد. قرآن کریم در آیات متعدد بر تکریم مهاجران و پناه‌جویان تأکید کرده است؛ از جمله در سوره انفال آیه ۷۲ که مهاجران را برادران ایمانی دانسته است. همچنین، سنت پیامبر اسلام (ص) و سیره اهل بیت (ع) او نمونه‌های بارزی از رفتار نیکو با پناهندگان و حمایت از آنان را نشان می‌دهد. بر این اساس، از دیدگاه اسلامی، حمایت از مهاجرین نه تنها وظیفه انسانی؛ بلکه یک تکلیف شرعی است.

د. نظریه عدالت اجتماعی و حقوق شهروندی جهانی

از منظر نظری، این تحقیق بر پایه نظریه عدالت اجتماعی جان رالز و مفهوم «شهروندی جهانی» استوار است. مطابق دیدگاه رالز، عدالت زمانی تحقق می‌یابد که نهادهای اجتماعی به گونه‌ای سازمان یابند که بیش‌ترین نفع را برای آسیب‌پذیرترین اقشار فراهم سازند (هاشمی، ۱۳۹۴، ص ۵۵ تا ۷۸). عنوان گروهی که در معرض تبعیض و آسیب‌های اجتماعی هستند، از مصادیق بارز چنین اقصاری‌اند. بنابراین، سیاست‌های مهاجرتی باید بر مبنای عدالت توزیعی و فرصت برابر برای همه افراد شکل گیرد.

بر اساس این چارچوب نظری، پژوهش حاضر می‌کوشد، تا ضمن تحلیل قوانین و سیاست‌های ایران در قبال مهاجرین، میزان هم‌سویی آن‌ها را با اصول حقوق بشری و اسلامی ارزیابی کند، و زمینه‌ای برای ارائه پیشنهادات اصلاحی فراهم آورد.

۱۵- چالش‌ها و مشکلات مهاجرین افغانستانی در ایران

مهاجرین افغانستانی در ایران با مجموعه‌ای از چالش‌های حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی روبه‌رو هستند که بررسی دقیق آن‌ها برای تدوین سیاست‌های مؤثر در آینده ضروری است. این مشکلات در چند محور اصلی قابل تحلیل است:

الف- چالش‌های حقوقی

یکی از اساسی‌ترین مشکلات مهاجرین افغان، فقدان قانون جامع و واحد در زمینه مهاجرت است. مقررات فعلی در قالب بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌های متعدد، پراکنده و بعضاً متناقض می‌باشند (حسینی مهدی، ۱۳۹۵: ۴۲). این ناهماهنگی موجب شده است که حقوق اقامت، اشتغال و دسترسی به خدمات عمومی برای بسیاری از مهاجرین به صورت سلیقه‌ای اعمال شود. افزون بر این، وضعیت حقوقی بسیاری از مهاجرین میان «پناهنده»، «اتباع خارجی دارای کارت آمایش» و «افراد فاقد مدرک اقامت» در نوسان است، و همین امر موجب سردرگمی آنان در تعامل با نهادهای اداری گردیده است (نورزاد، ۱۳۹۹: ۷۱).

ب. چالش‌های شغلی و اقتصادی

بخش عمده‌ای از مهاجرین افغانستانی در مشاغل سخت و کم‌درآمد؛ مانند ساختمان‌سازی، کشاورزی، جمع‌آوری زباله و کارگری مشغول‌اند. با وجود سهم قابل توجه آنان در بازار کار، از حمایت‌های قانونی مناسب برخوردار نیستند (سازمان بین‌المللی مهاجرت، ۲۰۲۰: ۱۱). فقدان بیمه، قراردادهای رسمی و امنیت شغلی از جمله مشکلات رایج در میان کارگران مهاجر است. بسیاری از کارفرمایان؛ نیز به دلیل غیر قانونی بودن وضعیت اقامت برخی مهاجرین، از انعقاد قرارداد رسمی با آنان خودداری می‌کنند که نتیجه آن، تضییع حقوق کار و دستمزد است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸: ۵۹).

ج. چالش‌های آموزشی

دسترسی به آموزش یکی از موضوعات مهم در حوزه مهاجرین است. اگرچه طی سال‌های اخیر سیاست‌های حمایتی از سوی دولت ایران برای ثبت‌نام کودکان مهاجر در مدارس اجرا شده است، اما هنوز موانعی جدی مانند هزینه‌های جانبی، نبود مدارک هویتی و تبعیض‌های اجتماعی وجود دارد (کمیساریای عالی پناهندگان، ۲۰۲۱: ۲۳). بر اساس گزارش وزارت آموزش و پرورش، بیش از ۳۰۰ هزار کودک مهاجر افغانستانی در مدارس ایران تحصیل می‌کنند، ولی هزاران کودک دیگر به دلیل مشکلات اقامتی از آموزش بازمانده‌اند (وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۰: ۸).

د. چالش‌های اجتماعی و فرهنگی

تبعیض‌های اجتماعی، محدودیت در مشارکت مدنی و سوء برداشت‌های فرهنگی از دیگر مشکلات مهاجرین افغانستانی در ایران است. در برخی موارد، نگاه منفی بخشی از جامعه نسبت به مهاجرین باعث شکل‌گیری فاصله‌های اجتماعی و فرهنگی میان جامعه میزبان و مهاجر شده است (زارعی، ۱۳۹۷: ۳۴). این وضعیت می‌تواند بر احساس تعلق اجتماعی مهاجرین و روند هم‌گرایی فرهنگی تأثیر منفی بگذارد.

ه- چالش‌های حقوق بشری و حمایتی

با وجود تلاش‌های دولت ایران در همکاری با نهادهای بین‌المللی، هنوز مشکلاتی چون بازداشت‌های اداری، اخراج‌های اجباری و محدودیت در تردد برخی مهاجرین گزارش می‌شود (UNHCR, ۲۰۲۲: ۱۹). نبود دسترسی کامل به خدمات بهداشتی و روانی، به ویژه در مناطق حاشیه‌ای، از جمله چالش‌های مهم در حوزه حقوق بشر محسوب می‌گردد.

در مجموع، این چالش‌ها نشان می‌دهد که سیاست‌های موجود نیازمند بازنگری جدی و رویکردی جامع‌نگر هستند، تا حقوق مهاجرین مطابق با موازین انسانی، اسلامی و بین‌المللی تضمین شود.

۱۶- راهکارها و پیشنهادها

با توجه به چالش‌های مطرح‌شده، می‌توان مجموعه‌ای از راهکارها را در سطوح حقوقی، اداری، اجتماعی و بین‌المللی پیشنهاد کرد، تا وضعیت مهاجرین افغانستانی در ایران بهبود یابد.

الف- تدوین قانون جامع مهاجرت

یکی از اساسی‌ترین گام‌ها، تصویب یک قانون جامع و شفاف در حوزه مهاجرت است که وضعیت انواع مهاجرین، اعم از پناهنده، اقامت‌دار و فاقد مدرک را مشخص سازد. این قانون باید با در نظر گرفتن اصول حقوق بشر و معیارهای اسلامی تنظیم گردد، تا از اعمال سلیقه و تصمیمات ناهماهنگ جلوگیری شود (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸: ۶۴).

ب- بهبود نظام اقامت و ثبت هویت

ایجاد سامانه‌های الکترونیکی ثبت هویت، تمدید اقامت و صدور مجوز کار برای مهاجرین، می‌تواند از سردرگمی‌های اداری و تخلفات جلوگیری کند. همچنین پیشنهاد می‌شود دولت ایران با همکاری نهادهای بین‌المللی، روند صدور کارت‌های اقامت را تسهیل و شفاف نماید (UNHCR, ۲۰۲۲: ۲۷).

ج- حمایت قانونی از کارگران مهاجر

ضروری است مقررات حمایتی در حوزه کار و بیمه شامل کارگران مهاجر؛ نیز شود. کارفرمایان باید ملزم به عقد قرارداد رسمی با مهاجرین قانونی گردند، و نظارت‌های مستمر بر کارگاه‌ها و مؤسسات دارای نیروی کار خارجی اعمال شود (سازمان بین‌المللی مهاجرت، ۲۰۲۰: ۲۱).

د- تسهیل دسترسی به آموزش و خدمات اجتماعی

با توجه به نقش اساسی آموزش در ادغام اجتماعی، لازم است هزینه‌های تحصیل کودکان مهاجر کاهش یافته و برنامه‌های آموزشی ویژه‌ای برای دانش‌آموزان بدون مدرک هویتی طراحی گردد (وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۰: ۹). همچنین توسعه مراکز بهداشتی و درمانی ویژه مهاجرین در استان‌های پرجمعیت، می‌تواند به بهبود وضعیت سلامت آنان کمک کند.

ه- تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

ایران می‌تواند با گسترش همکاری‌های سه‌جانبه با دولت افغانستان و نهادهایی؛ چون UNHCR و IOM، از ظرفیت‌های فنی و مالی این سازمان‌ها در حمایت از مهاجرین بهره‌مند شود. تشکیل کمیته‌های مشترک برای بررسی وضعیت مهاجرین، تبادل اطلاعات و تدوین برنامه‌های بازگشت داوطلبانه از جمله اقدامات مؤثر در این زمینه است (UNHCR, ۲۰۲۱: ۳۱).

و- ترویج فرهنگ همزیستی و مقابله با تبعیض

برنامه‌های فرهنگی و رسانه‌ای برای تقویت همگرایی اجتماعی میان مهاجرین و جامعه میزبان، نقش مؤثری در کاهش تبعیض دارد. برگزاری کارگاه‌های آموزشی در مدارس و دانشگاه‌ها در باره ارزش‌های انسانی و اسلامی مهاجرت می‌تواند به تغییر نگرش عمومی نسبت به مهاجرین کمک کند (زارعی، ۱۳۹۷: ۴۱). در مجموع، بهبود وضعیت حقوقی مهاجرین افغانستانی در ایران نیازمند اراده سیاسی، اصلاح ساختارهای قانونی و گسترش همکاری‌های بین‌المللی است. در صورت تحقق این موارد، نه تنها حقوق مهاجرین تضمین می‌شود؛ بلکه روابط دو ملت بر پایه احترام و اعتماد متقابل تقویت خواهد شد.

فهرست منابع

- ۱- حسینی، محمدرضا، تحلیل وضعیت حقوقی پناهندگان افغانستانی در ایران، تهران، شهر دانش، مجله پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۹۵، شماره ۲.
- ۲- حسینی، مهدی، (تحلیل وضعیت حقوقی پناهندگان افغانستانی در ایران، تهران، دانشگاه تهران، مجله حقوق تطبیقی، ۱۳۹۵، شماره ۲۴.

- ۳- زارعی، لیلا، بررسی نگرش جامعه ایرانی نسبت به مهاجرین افغانستانی، تهران، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۳۹۷، شماره ۱-۴.
- ۴- زارعی، فاطمه، بررسی تبعیض اجتماعی علیه مهاجرین افغان در ایران، تهران، مجله جامعه‌شناسی فرهنگی، ۱۳۹۷، شماره ۱۵.
- ۵- سلطانی، محمدرضا، بررسی وضعیت مهاجران افغان در ایران: چالش‌ها و سیاست‌ها، تهران، دانشگاه، علامه طباطبائی، فصلنامه مطالعات جمعیت، ۱۳۹۹، شماره ۱۲.
- ۶- میرزایی، حسن. (۱۴۰۲). چالش‌های حقوقی مهاجرین افغانستانی در ایران از منظر حقوق بین‌الملل، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی.
- ۷- نورزاد، فرید، (۱۳۹۹)، نقش مهاجرین افغانستانی در بازار کار ایران، تهران، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه تهران، سال ۱۵، شماره ۳.
- ۸- نورزاد، سمیه، (۱۳۹۹)، نقش مهاجرین افغانستانی در بازار کار ایران: چالش‌ها و فرصت‌ها، تهران، فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، سال ۱۲، شماره ۴.
- ۹- هاشمی، سید محمد. (۱۴۰۱). حقوق مهاجرین و پناهندگان در نظام حقوقی ایران. تهران: انتشارات سمت.
- ۱۰- هاشمی، سید محمد. حقوق شهروندی در نظام بین‌الملل. تهران: سمت، ۱۳۹۴.
- ۱۱- یوسفی، فاطمه، بررسی حقوق انسانی پناهندگان افغان در ایران. تهران، دانشگاه تهران، مجله حقوق تطبیقی، سال ۱۴۰۰، ۹(۳).
- ۱۲- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۸). گزارش سیاستی: چالش‌ها و راهکارهای مدیریت مهاجرین خارجی در ایران. تهران: اداره مطالعات اجتماعی.
- ۱۳- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۸). بررسی وضعیت مهاجرین و اتباع خارجی در ایران و چالش‌های حقوقی آن. تهران: دفتر مطالعات اجتماعی.
- ۱۴- وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۰). گزارش آماری ثبت‌نام دانش‌آموزان مهاجر در مدارس ایران. تهران: معاونت آموزش ابتدایی.
- ۱۵- وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۰). گزارش سالانه آموزش اتباع خارجی در مدارس ایران. تهران: دفتر امور اتباع.

۱۶- (IOM). (۲۰۲۰). Labour Market and Afghan Migrants in Iran. Geneva: IOM Publications.

۱۷- IOM). (۲۰۲۰). Afghan Migrants and Labour Conditions in Iran. Geneva: IOM Publications.

- ۱۸- (UNHCR). (۲۰۲۱). Education for Afghan Refugees in the Islamic Republic of Iran. Tehran Office Report.
- ۱۹- (UNHCR). (۲۰۲۲). Protection Monitoring Report on Afghan Refugees in Iran. Geneva: UNHCR...
- ۲۰- UNHCR. (2021). Regional Strategic Plan for Afghan Refugees 2021–2024. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees..
- ۲۱- (UNHCR). (۲۰۲۱). Education Access for Afghan Refugees in Iran. Tehran Office Report.
- ۲۲- (UNHCR). (۲۰۲۱). Education Access for Afghan Refugees in Iran. Tehran Office Report.
- ۲۳- UNHCR. (2022). Refugee Protection and Human Rights Report: The Case of Afghan Refugees in Iran. Geneva: UNHCR Regional Bureau.